

ПРО ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА ТА ЙОГО МІСЦЕ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

УДК 346.14

Прилуцький Р.Б.,
кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри
цивільного та господарського
права Національної академії
управління

Анотація: У статті розглянуто теоретичні проблеми визначення поняття корпоративного права, правову природу та склад корпоративних відносин, усі наявні основні теорії та підходи щодо цієї проблеми, які знайшли відображення в науковій правовій літературі України та Росії. Зроблено висновки про можливість і доцільність визнання корпоративного права підгалуззю господарського права й розвиток корпоративного законодавства на основі Господарського кодексу України

Ключові слова: корпоративне право, корпоративні відносини, корпорація, господарське товариство, система права, галузь права

Постановка проблеми. Незважаючи на активні наукові дослідження проблем розвитку корпоративного права, що провадяться у нашій державі з кінця минулого століття, більшість з них так і не знайшла свого вирішення. Законодавець поки що не реагує на пропозиції науковців й не вносить суттєвих змін до чинного законодавства. Разом з тим, відмічається й брак ґрунтовних наукових досліджень теорії корпоративного права. Тривають численні дискусії щодо поняття корпоративного права та його місця у правовій системі. Не завершеною залишається розробка понятійного апарату. Це вимагає додаткових досліджень з метою розробки оптимальної моделі розвитку корпоративного права і законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні питання корпоративного права досліджувались у роботах українських вчених-юристів В.І. Борисової, О.М. Вінник, Н.С. Глусь, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчука, В.В. Луця, О.М. Переверзева, І.В. Спасибо-Фатеевої, О.В. Щербина та інших авторів. Помітний вплив на розвиток теорії корпоративного права в Україні мали праці сучасних та дореволюційних російських вчених, зокрема, А.І. Камінки, Т.В. Кашаніної, Н.В. Козлової, О.В. Лаптева, Д.В. Ломакіна, Д.І. Мейера, В.П. Мозоліна, Н.Н. Пахомової, І.Т. Тарасова, Г.Ф. Шершеневича, В.Ф. Яковлева й цілої низки інших вчених. Проте активність дискусій навколо цієї проблематики не зменшується й актуальність подальших досліджень не зникає.

Метою даної статті є аналіз теоретичних проблем розвитку корпоративного права України та формулювання авторської позиції стосовно їх вирішення.

Основні результати дослідження. Серед теоретичних положень корпоративного права найбільше дискусій нині викликають наступні: 1) поняття корпоративного права та його місце у системі права; 2) проблема виділення відносин, що є власне предметом корпоративного права, їх правова й економічна природа; 3) визначення поняття корпорації як ядра корпоративного права.

Як зазначає І. Спасибо-Фатеева, «пошуки ускладнюються тим, що в українській юриспруденції стосовно зазначених понять – повний хаос, що насамперед пов'язано з відсутністю у Цивільному кодексі України (далі – ЦК) поняття корпорацій (як, власне, й понять корпоративних відносин та корпоративних прав) і суперечливістю регулювання корпорацій та корпоративних прав у Господарському кодексі України (далі – ГК)». Вона вказує на наявність

Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного та господарського права Національної академії управління (протокол № 6 від 22 лютого 2013 р.)

двох рівнів невідповідності законів: між ЦК та ГК і в самому ГК. Внаслідок цього склалася дивна ситуація – поняттям корпоративних прав і корпоративних відносин на практиці оперують досить активно, тоді як у ЦК вони не врегульовані, а в ГК врегульовані надто проблематично. Безумовно, таке становище не може довго тривати і потребує істотних змін законодавства [1, 87]. Відповіді на поставлені питання мають не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення. Від правильного вирішення даної проблеми, залежить подальший розвиток корпоративного законодавства й правозастосовної, у тому числі судової практики.

Аналіз правової літератури, присвяченої корпоративному праву, свідчить про те, що українська правова наука ще не визначилася ні з поняттям корпоративного права й корпоративних відносин, ні з його місцем у системі права. При цьому розбіжності у підходах до вирішення цього питання настільки великі, що це не дозволяє нині навіть приблизно сформулювати більш-менш загально прийнятне бачення. Ця ситуація знайшла своє відображення в Енциклопедії Цивільного права, якою корпоративне право визначається як «сукупність норм, що регулюють відносини зі створення юридичних осіб – корпорацій (юридичних осіб із корпоративним устроєм), відносини у процесі їх діяльності (між учасником та корпорацією) і ліквідації. Через відсутність у ЦК України визначення корпорації виникають різні її тлумачення, від яких безпосередньо залежить і визначення корпоративного права: 1) у вузькому розумінні корпорацією визнається акціонерне товариство. У такому разі корпоративне і акціонерне права співпадають; 2) у широкому розумінні корпораціями називають усі товариства (підприємницькі та непідприємницькі), внаслідок чого корпоративне право охоплюватиме регулюванням значно ширшу сферу відносин; 3) є проміжний варіант, який розглядає як корпорації лише підприємницькі товариства, чи навіть – лише деякі види підприємницьких товариств: акціонерні товариства, ТОВ та товариство з додатковою відповідальністю і виробничі кооперативи. Відповідно, корпоративне право регулюватиме відносини з участі саме в цих товариствах; 4) пропонується корпоративним правом регулювати лише відносини між учасником та відповідним товариством. Створення ж товариства, його ліквідацію, випуск та придбання цінних паперів та ін. вважати предметом регулювання відповідних норм цивільного права про юридичні особи, правочини та цінні папери. Тоді корпоративне право буде «внутрішнім правом» юридичної особи, і ним охоплюватимуться насамперед відносини щодо участі в управлінні. У цьому разі коло відносин, що регулюватиметься корпоративним правом, є надто

вузьким; 5) до відносин, що регулюються корпоративним правом, можна віднести не тільки майнові та немайнові, або організаційні, а й трудові, податкові, охорони праці, земельні, житлові і навіть виробничі, політичні, соціальні. Це є виразником широти кола предмета корпоративного регулювання. Існування таких різноманітних підходів до поняття «корпоративного права» свідчить про його неоднозначність на сучасному етапі розвитку правознавства в Україні» (автор статті – І. Спасибо-Фатеева) [3, 456]. Подібна ситуація характерна, між іншим, і для правової науки сусідньої Росії.

Одним із визнаних правовою наукою критеріїв виділення права (хоча не завжди достатньо ефективним) є його предмет правового регулювання – певна сукупність однорідних суспільних відносин, що охоплюються даним правом [4]. Проблема визначення корпоративного права пов'язана, таким чином, з проблемою визначення *поняття корпоративних відносин* як його предмету і *їхньої правової природи*.

Погляди науковців нині розділилися стосовно того, які відносини слід вклучати до предмета корпоративного права: 1) виключно ті, що виникають усередині корпоративного суб'єкта господарювання (корпорації) – так звані внутрішньофірмові відносини; 2) внутрішні й зовнішні, що виникають при утворенні корпоративного суб'єкта господарювання і в подальшій його діяльності (або певну їх частину).

При цьому не зовсім є зрозумілим, які з названих відносин є власне корпоративними.

Відома російська дослідниця корпоративних відносин – Т.В. Кашаніна – корпоративне право визначає як систему правил поведінки, розроблених на підприємстві, в організації, що виражають волю її колективу і регулюють різні сторони діяльності даної організації. Інакше, за її словами, корпоративне право можна назвати внутрішньо-організаційним, внутрішньофірмовим правом [5, 1].

Безперечно, таке визначення не є суто правовим, хоча якраз і репрезентує розуміння корпоративного права у «вузькому» значенні, як внутрішнього права юридичної особи. Разом з тим, і на це звертається увага у літературі [6, 172], авторкою до корпоративного права відноситься достатньо широке коло відносин – політичні, економічні, соціальні, пенсійні, житлові відносини, відносини, пов'язані із підтриманням здоров'я працівників, відносини підприємництва тощо, що є одночасно і виразником широти кола предмета корпоративного регулювання [5, 1–3].

Подібний підхід (у «вузькому» значенні) має прибічників серед українських вчених [7–10]. При

цьому авторами розглядаються різний склад і об'єм внутрішньофірмових відносин.

Значно більша кількість дослідників розглядає предмет корпоративного права у «широкому» розумінні, включаючи до них внутрішньофірмові відносини й відносини, що виникають зовні корпоративних суб'єктів. Так, О.Р. Кібенко до корпоративних включає відносини, що складаються у зв'язку зі створенням, діяльністю та ліквідацією господарських товариств, у тому числі відносини внутрішньофірмового характеру [11, 33–36]. На такій позиції знаходяться також І. Спасибо-Фатеева [1, 89], В. Борисова [6, 173], О. Крупчан [12, 72], О. Вінник [13, 18], В. Кравчук [14, 7], В. Васильєва [15, 12] та інші вітчизняні й закордонні вчені.

Що стосується правової природи корпоративних правовідносин, а, відтак, і корпоративного права, то пошук вирішення цієї проблеми ведеться навколо 2-х питань. Перше питання стосується того, до якої галузі права ці відносини належать. І тут точки зору розділились наступним чином. Корпоративні відносини є правовідносинами: 1) цивільними; 2) господарськими; 3) комплексними; 4) складають самостійну галузь права.

Друге питання стосується характеру корпоративних правовідносин. Чи є вони: 1) майновими, речово-правовими; 2) зобов'язально-правовими; 3) немайновими; 4) організаційними; 4) корпоративно-правовими чи якимись іншими.

Цивільстична природа корпоративних відносин прихильниками цієї теорії обґрунтовується через такі ознаки, як рівність учасників корпоративних правовідносин, автономія їх волі, майнова самостійність, майновий, компенсаційний характер відповідальності тощо. Так, на думку Н.С. Глусь, «корпоративним правом в об'єктивному значенні є сукупність правових норм, які регулюють і охороняють цивільні та інші відносини, що виникають між акціонером, учасником і самою корпорацією, а також між самими учасниками чи акціонерами з приводу реалізації їх права власності на акцію чи права власності на частку в статутному фонді корпорації». За своїм галузевим походженням корпоративні правовідносини є переважно цивільно-правовими, частина з яких носить майновий характер, а інші – немайновий характер, але пов'язаний з майновим. Корпоративні правовідносини є зобов'язальними і відносними, багато з них – організаційно-правові [8, 5–6].

Близькою до неї у цьому є по суті О.В. Щербина, яка корпоративні правовідносини визначає як індивідуалізований суспільний правовий зв'язок між особами, що є результатом впливу норм корпоративного

(акціонерного) права на фактичне суспільне відношення. Матеріальним змістом корпоративних правовідносин є фактична поведінка їх учасників з приводу здійснення ними майнових та особистих немайнових прав, а вольовий зміст корпоративних правовідносин полягає у взаємодії державної волі, вираженої у корпоративних нормах, та індивідуальної волі учасників корпоративних відносин, вираженої як в локальних корпоративних нормах, так і в діях учасників [10, 5].

В.І. Борисова, відносячи корпоративні відносини до предмета цивільно-правового регулювання, розглядає їх як змішані майново-організаційні відносини, в яких організаційні елементи спрямовані на обслуговування як речових, так і зобов'язальних відносин [15, 110–111].

На думку І. Спасибо-Фатеевої, правова природа корпоративних прав не дозволяє стверджувати про їх виключно майновий або виключно немайновий характер. На відміну від усталених поглядів на відомі цивільно-правові відносини, корпоративні відносини мають особливості, що дозволяє стверджувати про їх специфічний характер. Можна стверджувати, що останнім часом вже сформувався новий напрям у науці, який треба розвивати для вдосконалення законодавчого регулювання нових видів цивільних відносин – корпоративних [1, 98].

Ця думка знайшла розвиток в іншому місці: «... корпоративні відносини мають чимало особливих ознак, що дають їм можливість претендувати на окреме місце серед цивільних правовідносин. Таким чином, корпоративне правовідношення – це вид цивільного правовідношення, в основі якого лежить участь суб'єктів в організаційно-правових утвореннях, що мають ознаки юридичних осіб, суттю яких є так звані корпоративні права, та які виникають на підставі певних юридичних фактів, а саме: участі в установчому договорі, вступі в кооператив, придбанні права власності на частку, акції тощо. На думку авторів, найбільш поміркованою, але не безспірною є третя точка зору, згідно з якою суб'єктом досліджуваних правовідносин є завжди корпорація [16, 12, 15].

Відомий російський теоретик права С.С. Алексєєв корпоративне право визначає як *інститут цивільного права* (виділено мною – Р.П.) [17, 3].

Н.Н. Пахомова корпоративні відносини розуміє в широкому сенсі – як будь-які відносини, що підпадають під ознаки корпоративності, і у вузькому – як відносини, пов'язані зі створенням і діяльністю корпорацій. Це – комплексні відносини – майнові й пов'язані з ними немайнові (організаційні) відносини. З певною часткою умовності їх можна назвати

«квазізобов'язальними». Регламентация корпоративних відносин не «укладається» у межі предмета таких підгалузей цивільного права як «право власності» й «зобов'язальне право». Тому корпоративні відносини становлять предмет *самостійної підгалузі цивільного права* (виділено мною – Р.П.) [18, 55, 57, 59, 69, 70].

У літературі визначився ще один підхід, згідно з яким корпоративні правовідносини розглядаються з точки зору *участі (членства)* у корпорації чи взагалі в юридичній особі. Однією з перших, хто звернувся до такої особливості корпоративних відносин, була російська вчена Н.В. Козлова, на думку якої статут юридичної особи можна визнати корпоративною угодою особливого роду, яка не тільки є установчим документом, що визначає правовий статус юридичної особи, але й регламентує корпоративні відносини між юридичною особою, її управляючими й засновниками, так само як між самими засновниками (учасниками, членами) у процесі діяльності юридичної особи. Відносини між засновниками й створеною ними юридичною особою є **цивільно-правовими, корпоративними відносинами**, навіть якщо засновником виступає публічно-правове утворення, від імені якого діють органи державної влади (органи місцевого самоврядування). Таким чином, взаємини між будь-якою юридичною особою і її засновником мають корпоративну природу, є корпоративними правовідносинами [19, 289, 253].

На думку російського вченого Д.В. Ломакіна, категорія «корпоративні правовідносини» є збірною й охоплює два види правовідносин: правовідносини участі (членства), що опосередковують майнову й немайнову участь у діяльності корпорації її учасників (членів), які є основними, і похідні від них – залежні правовідносини. Правовідносини участі (членства) – це урегульовані нормами цивільного права єдині, складні внутрішньорганізаційні суспільні відносини майнового характеру, що виникають між юридичною особою, заснованою на засадах участі (членства), – корпорацією і її учасниками (членами) у момент придбання останніми права участі (членства), що опосередковують процес їх майнової й немайнової участі в діяльності корпорації. Залежні корпоративні правовідносини складають три групи відносин: (1) правовідносини, що виникають між учасниками (членами) корпорації й нею самою, які не є правовідносинами участі (членства), (2) правовідносини між учасниками (членами) корпорації й (3) правовідносини за участю третіх осіб [20, 12–13].

Проте наведені позиції розділяються далеко не усіма авторами. Їхні противники відмічають неоднорід-

ність корпоративних відносин, нерівність суб'єктів цих відносин, наявність організаційно-управлінських відносин тощо, що не завжди дозволяє визнати їх цивільно-правову природу. Так російський вчений В.А. Белов висунув тезу про те, що в момент придбання членства в корпорації між її членом і самою корпорацією створюється зв'язок, який і є корпоративним, тобто фактичним (але не правовим) відношенням, правовою формою якого стають не корпоративні правовідносини, а корпоративна правоздатність. Після виникнення певних юридичних фактів між суб'єктом власником корпоративної правоздатності й корпорацією породжуються правовідносини в традиційних юридичних формах (наприклад, зобов'язальні) або відносини, зовсім не регламентовані нормами цивільного права [21, 225].

Відомий російський правник В.П. Мозолін, розглядаючи внутрішньокорпоративні відносини, прийшов до висновку про формування нової галузі права. Установчі договори (господарських товариств) не є цивільно-правовими договорами. Це – договори юридично рівних учасників на момент їх укладання, але нерівних у період дії цих договорів. Мова йде про нерівність їх учасників у період діяльності господарських товариств у зв'язку з комерційною нерівністю внесеного в товариство капіталу [22, 30–31]¹.

Український дослідник В.М. Кравчук звертає увагу на те, що юридична особа «завдячує» своєму походженню засновнику, її існування назавжди підпо-

1 В.П. Мозолін внутрішньокорпоративні відносини розглядає як регульовані нормами права інвестиційно-партнерські відносини між учасниками в господарських товариствах, пов'язані з їхнім створенням і внутрішньою діяльністю. Назва «внутрішньокорпоративні відносини» носить у значній мірі умовний характер. Слово «внутрішні» означає відносини усередині господарського товариства; «інвестиційно» – інвестиції у формі внесків учасників у складовий або статутний капітал; «партнерські» – відносини партнерів (інвесторів) між собою і їх участь у сфері управління спільними справами товариства.

Ці правовідносини мають складну структуру: 1) правовідносини генерального типу, що охоплює в сукупності всі види регульованих законодавством зазначених відносин, що відображає специфіку інвестиційно-партнерської діяльності кожного індивідуального виду господарського товариства. Генеральні правовідносини виникають із закону й установчого договору (договору про створення акціонерного товариства) і припиняються з ліквідацією, реорганізацією господарського товариства; 2) індивідуальні внутрішні правовідносини. Суб'єктами генерального й індивідуальних внутрішніх правовідносин є три групи осіб: (1) учасники, (2) органи господарських товариств, (3) господарські товариства як юридичні особи [24, 29, 32–33].

рядковане засновнику (учаснику). У зв'язку з тим, що юридична особа є формою реалізації прав своїх учасників, вона завжди буде залежна від них, незважаючи на те, що з точки зору цивільного права юридична особа та її учасник – окремі, рівні суб'єкти. Останнє наводить на думку, що юридична рівність і самостійність суб'єктів, як ознаки цивільних відносин, не притаманні відносинам між юридичною особою та її засновником. Корпоративне право – це галузь права, що регулює суспільні відносини, які виникають між учасниками, юридичними особами та їх органами у зв'язку з створенням, управлінням та припиненням юридичних осіб. У результаті автор, майже довівши необхідність виділення самостійної галузі корпоративного права, робить дещо парадоксальний висновок про те, що «найбільш вдалим був би термін «право юридичних осіб»» (звісно, замість терміну «корпоративне право») [14, 7–8, 12–13]², хоча, зрозуміло, що в умовах нашої правової системи про співпадіння цих термінів вестись не може. Далеко не кожна юридична особа є корпорацією.

Неоднорідність корпоративних відносин викликала ще одну теорію. З точки зору української вченої О.Р. Кібенко, корпоративне право – це комплексний міжгалузевий правовий інститут, норми якого регулюють приватноправові і публічно-правові відносини, що складаються у зв'язку зі створенням, діяльністю та ліквідацією господарських товариств [11, 33–36]³.

Близькою до цієї позиції є відома українська вчена О.М. Вінник, на думку якої корпоративні відносини

2 На думку автора, предмет корпоративного права складають: відносини щодо створення юридичних осіб; відносини між засновниками (учасниками) з приводу юридичної особи; відносини між засновниками (учасниками) та самою юридичною особою; відносини між органами товариства; відносини між членами органів управління і товариством; відносини щодо управління юридичною особою; відносини щодо припинення юридичних осіб [14, 9].

3 Ця точка зору дістала подальший розвиток. Так у колективній монографії зазначається, що для складання наведених зв'язків між учасниками (корпорації) мають значення як майновий, немайновий, так і організаційний аспекти. Вичленувати один з них було б невірним, оскільки вони становлять нерозривну єдність: майнова участь (вкладення капіталу у різні способи, в тому числі придбанням акцій) зумовлює організаційні права (право на участь в управлінні через принцип «одна акція – один голос»). Немайнове право на інформацію немовби супроводжує майнові права і дозволяє реалізувати організаційні права. І навпаки, без організаційних зусиль, що мають місце як спочатку при створенні товариства, так і в подальшому при налагодженні його діяльності та належному рівні управління, майнові права не матимуть ніякої цінності. Наведене свідчить про

– це відносини, що виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств за участю безпосередніх (засновники, учасники, саме товариство, його органи) та опосередкованих учасників (кредитори, споживачі, наймані працівники, облігаціонери товариства, територіальна громада, держава в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб. Вона приєднується до точки зору про комплексний характер корпоративних відносин, проте наполягає на віднесення їх до господарських (як різновиду останніх) з огляду на низку обставин [13, 18].

І, нарешті, той же самий складний характер корпоративних відносин дозволив низці авторів розглядати їх просто як складову частину господарського, а у Росії підприємницького, права. Так О.М. Переверзев визначає корпоративні відносини як внутрішні організаційно-господарські відносини, що складаються в процесі управління господарською діяльністю між корпоративними суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень – засновниками (учасниками) і уповноваженими ними органами [9, 5].

Російська вчена Н.Ю. Круглова вважає, що **корпоративне право** – це система правил організації діяльності й правил поведінки, розроблених на підприємстві (в організації), які виражають погоджену волю власника майна й колективу, що керуються цими правилами. При цьому в господарському корпоративному праві використовуються різні види норм: виробничі, виробничо-господарські, організаційно-адміністративні, економічні й соціальні [23, 173–172].

Що стосується характеру корпоративних відносин, то не важко помітити, що так звана речова теорія активно розвивалась на ранніх етапах розвитку корпоративного права. Спочатку їй намагались протиставити теорію зобов'язального характеру цих відносин. Проте з часом ставала усе зрозумілішою взаємопов'язаність майнових, зобов'язальних і організаційно-управлінських елементів в корпоративних відносинах, що і становлять власне їх специфіку. І нині це питання викликає усе менше дискусій. Проблемність же питання щодо галузевої належності корпоративних відносин не зменшується. Цьому сприяє у значній мірі й невизначеність законодавця, який поки що не демонструє намірів цілеспрямованого розвитку корпоративного права.

Важливим свідченням невизначеності законодавця

комплексність корпоративного права, яке складається з декількох взаємопов'язаних прав майнового, немайнового та організаційного характеру [6, 217].

(цілком можливо і некомпетентності чи навіть цілеспрямованого саботажу) є той факт, що спочатку правові норми, що так чи інакше стосуються корпоративного права, були розміщені у ГК. Згідно зі ст. 92 ГК, яка називається «Законодавство про господарські товариства», порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюються цим Кодексом, Цивільним кодексом України та іншими законами. Оскільки сам ГК відносить господарські товариства до корпоративних підприємств (ст. 63), то, з урахуванням інших положень кодексу, можна припускати, що законодавець пріоритет у правовому регулюванні корпоративних відносин визнав за ГК⁴. Проте через чотири роки після прийняття ГК законодавець раптом доповнив Закон України «Про господарські товариства» [24] (далі – ЗУ «Про господарські товариства») статтю 11-1 «Законодавство про господарські товариства», передбачивши, що «Законодавство про господарські товариства ... складається із Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законодавчих актів» [25]. Стаття 92 ГК при цьому залишилась незмінною. У правовому регулюванні діяльності господарських товариств (корпоративних підприємств) тим самим було встановлено ієрархію двох кодексів.

Парадоксальність ситуації посилюється ще й тим, що ст. 1 ЦК корпоративні відносини до складу цивільних відносин не включено. Не зважаючи на це, слід визнати, що законодавець протиставив ЦК ГК, скасувавши згодом Законом України «Про акціонерні товариства» [26] дію ст. 81 ГК і залишивши єдиним можливим способом утворення акціонерного товариства (далі – АТ) шляхом заснування приватного АТ (по суті закритого АТ), що, безумовно, стало додатковим негативним фактором не тільки для корпоративного права, але й для усєї правової системи України.

Не зважаючи на таку еквілібристику і правовий нігілізм, з корпоративним правом щось потрібно робити. Ні, питання не стоїть: «Бути чи не бути?». Цілком очевидно, що національна правова система може функціонувати і без офіційного визнання корпоративного права. І теорія, і практика достатньо добре адаптувались до таких понять як господарські товариства та їх види, акціонерне право тощо.

Разом з тим, два фактори підштовхують до якихось

⁴ На наше переконання, на той час ні у законодавця, ні у розробників ГК цілісної концепції розвитку корпоративного права ще не було.

дій. Перший фактор пов'язаний з бажанням усе-таки стати більш зрозумілими і ближчими до світової спільноти і, перш за все, до найрозвинутішої світової економіки США. У цьому міг би проявитись здоровий прагматизм. На це, зрештою, натякають навіть наші іноземні колеги, оскільки те, що склалось на пострадянському просторі, з їхньою правовою дійсністю, м'яко кажучи, не зовсім стикнується [27].

Другим фактором є, безперечно, величезний науковий матеріал, що накопичився за останні 10–12 років у вигляді захищених дисертацій з різних галузей права, монографій, наукових статей тощо. Усе це, безперечно, «тисне» на правову систему і створює певні конструкції у правосвідомості. Є певні підстави стверджувати, що й саме поняття «корпоративне право» нині більше існує в юридичній і економічній літературі, ніж має юридичне закріплення⁵.

За визнанням відомого російського цивіліста В.К. Андреева, «галузевої поділ правової системи Росії – це скоріше данина науковій традиції, ніж об'єктивна реальність, що пізнається» [29, 49]. За сформованими радянською правовою наукою двома критеріями (однорідний предмет і «свій» метод правового регулювання) «чисте» визначення самостійної галузі права майже не можливе [30]. Розуміння права як сукупності суто правових норм нині не відповідає об'єктивній реальності. Наряду з правовими нормами правове регулювання суспільних відносин здійснюється й такими самостійними джерелами як договір, звичай (ст.ст. 6, 7 ЦК, ст. 174, ч. 4 ст. 265, ч. 3 ст. 344 ГК) [31]. І це повністю стосується корпоративного права [7; 32].

Виділення галузі права потрібне, як видається, не стільки для науки, скільки для сприяння якомога повному забезпеченню практичних потреб суспільства і людини. Необхідно враховувати ціль правового регулювання суспільних відносин, що переслідується державою. Таке розуміння права вимагає інших підходів до поділу його на галузі права, який повинен здійснюватись, на наш погляд, не стільки за предметом і методом правового регулювання (хоча ці критерії потріб-

⁵ У зв'язку з цим достатньо цікавим є підхід до вивчення теоретичних проблем корпоративного права російського вченого Д.А. Волнянського, який вважає, що корпоративне право – це, з одного боку, правова спільність, а, з другого, – неправове явище, сукупність корпоративних норм... Проблема корпоративного права, на його думку, повинна розглядатися скоріше не з галузевих позицій, оскільки її вирішення не обмежується відповіддю на запитання про те, що це: інститут, підгалузь чи галузь; а з погляду співвідношення двох рівнів соціального нормування [28, 27–28].

но враховувати), скільки за критерієм *необхідності та доцільності* об'єднання певних правовідносин у предмет галузі права з метою досягнення необхідного соціально-економічного результату за рахунок комплексного вивчення та регулювання цих відносин. Виділення самостійної галузі права повинне мати безпосередній зв'язок з потребами практики – забезпечувати оптимальний розвиток законодавства у тій чи іншій сфері суспільних відносин і полегшувати всім учасникам цих відносин користування ним.

Чисте виділення самостійної галузі корпоративного права в об'єктивному значенні навряд чи можливе. Ні за питомою вагою корпоративних відносин, ні за питомою вагою норм регулювання цих відносин, вони (корпоративні відносини) на виділення в самостійну галузь розраховувати не можуть, та й у цьому немає нагальної потреби. Визнання корпоративного права комплексною галуззю права нічого суттєвого не дає ні для розвитку законодавства, ні для юридичної практики, оскільки в наших реаліях небезпека «перетягування ковдри» між ЦК і ГК, між цивілістами й господарниками залишатиметься безкінечно довго. Найкращим виходом, як видається, може стати виділення корпоративного права у повноцінну підгалузь права з урахуванням правової природи корпоративних відносин.

Правову природу корпоративних відносин слід розглядати з позиції того, що вони виникають з *корпоративних прав*. Відповідно до ст. 167 ГК корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності: а) на участь цієї особи в управлінні господарською організацією; б) одержання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації; в) одержання активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону; г) інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Подібне поняття корпоративних прав міститься також у п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» і Податковому кодексі України [33].

Важливою ознакою корпоративних прав, а відтак і корпоративних відносин, є все ж таки те, що вони виникають із відповідного зв'язку з господарською організацією (корпоративним підприємством).

Визначення такого підприємства міститься у ч. 5 ст. 63 ГК, відповідно до якої корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними

створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є: 1) кооперативні підприємства; 2) підприємства, що створюються у формі господарського товариства; 3) інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб⁶⁶.

Згідно зі ст. 172 ГК, яка називається «Законодавство про корпоративні права держави», відносини, пов'язані з управлінням корпоративними правами держави, регулюються цим Кодексом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Кодексу. Оскільки законодавець, визначаючи у ст. 1 ЦК предмет цивільного законодавства (цивільні відносини), не включив до них корпоративні відносини і про це додатково не згадується в інших статтях ЦК, то, мабуть, логічним буде зробити висновок, що і корпоративні права приватних осіб також мають регулюватися господарським законодавством відповідно до ГК.

Така позиція повністю відповідає характеру корпоративних відносин, в яких, як вже зазначалось, є наявними не тільки майново-зобов'язальні відносини, але й організаційно-управлінські відносини).

Не зважаючи на те, що окремі вчені корпоративним організаційно-управлінським відносинам намагаються знайти місце і в адміністративному, і в цивільному праві, організаційні відносини нині складають предмет господарського права (ст. 1, 3 ГК). Згідно з ч. 2 ст. 176 ГК організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати, у тому числі: між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта; між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств, тощо. Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору (ч. 3 ст. 176 ГК).

Концепція господарсько-організаційних відносин, таким чином, повністю відповідає потребам регулювання корпоративних відносин.

Крім того, і на це вказується у літературі, відповідно до ст. 3 ГК до предмету господарського права відносяться внутрішньогосподарські відносини, що не є характерним для жодної іншої галузі права. З урахуванням специфіки корпоративних відносин, урегульованості значної їхньої частини нормами господарського права й відповідності його концепції стає

6 На наш погляд, для розвитку корпоративного права більш прийнятним був би термін «корпорація». Проте поняття корпорації, закріплене у ч. 3 ст. 120 ГК, не відповідає поняттю корпорації у США та й у цілому у світі [34].

очевидною необхідність і, що головне, доцільність офіційно визнати корпоративне право і розвивати його як повноцінну підгалузь господарського права.

Таким чином, аналіз доктринальних положень правової науки, чинного господарського законодавства і судової практики дозволяє дійти висновку, що **корпоративне право** – це підгалузь господарського права, яка складається із системи норм та інших джерел, що регулюють корпоративні відносини, які виникають у процесі створення, діяльності та припинення корпоративних підприємств (корпорацій).

До предмету корпоративного права входять корпоративні відносини, що складаються із господарсько-майнових і організаційно-господарських відносин, які виникають між учасниками корпорації і цією корпорацією, між учасниками корпорації і її органами, між органами корпорації, а також між учасниками корпоративного підприємства.

Даний висновок у певній мірі співпадає із судовою практикою, яка вже склалась у зв'язку з розв'язанням господарських спорів, що виникають із корпоративних відносин. Так, у Рекомендаціях президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» наголошується, що при вирішенні питання про те, чи є спір таким, що виник з корпоративних правовідносин, та чи підлягає він вирішенню господарським судом, слід виходити з вимог п. 4 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України. У цьому пункті передбачено такий склад сторін корпоративного спору: 1) учасник (акціонер, засновник) господарського товариства, в тому числі такий, що вибув, та товариство або 2) учасники (акціонери, засновники) господарського товариства у

спорі між ними, пов'язаному із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням цього товариства (п. 1.1) [35]⁷.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» вказується, що при визначенні підвідомчості (підсудності) справ цієї категорії судам необхідно керуватися поняттям корпоративних прав, визначеним ч. 1 ст. 167 ГК (п. 2) [36].

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що в Україні створено достатньо велике наукове підґрунтя для проведення кардинальних змін щодо легального визнання та розвитку корпоративного права. Наукові дослідження відповідають стремлінню країни до інтеграції у європейське й світове ринкове середовище. Корпоративне право може стати важливим елементом правової системи України як повноправна підгалузь господарського права й засобом правового механізму забезпечення її економічного розвитку. Необхідні соціально-правові умови для усвідомленого вибору законодавця сформовані. Зроблений нами висновок щодо правової природи корпоративного права і його предмету має важливе практичне значення, оскільки створює достатньо тверду платформу для подальшого розвитку корпоративного законодавства на основі ГК.

7 Не всі відносини, а відтак і спори, що виникають у корпорації можуть вважатись корпоративними. Наприклад, відносини, що виникають у зв'язку з обранням на посаду директора корпорації чи його звільнення з посади її загальними зборами, є корпоративними. У той же час призначення директора корпорації наказом у зв'язку з укладенням з ним трудовим договором (контрактом) і відповідно звільнення з посади породжує трудові відносини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спасибо-Фатеева І.В. Правова природа корпоративних відносин [Електронний ресурс] / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 5. – С. 87–99. – Режим доступу : http://217.76.198.234/cgi-bin/irbis32r_01_opac/cgiirbis_32.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebt&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=
2. Див., напр.: Спасибо-Фатеева І.В. З'ясування поняття та змісту корпоративних відносин та корпоративних прав як передумова вирішення корпоративних спорів / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 6. – С. 99–104.
3. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2009. – 952 с.
4. Прилуцький Р.Б. Про критерії визначення галузі права у світлі проблеми визнання господарського права самостійною галуззю права / Р.Б. Прилуцький // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 87–96.
5. Кашанина Т.В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности : учебник для вузов / Т.В. Кашанина. – М. : Изд. группа ИНФРА-М – КОДЕКС, 1995. – 554 с.
6. Корпоративне управління: монографія / І. Спасибо-Фатеева, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф.

І. Спасибо-Фатеевої. – Х. : Право, 2007. – 500 с.

7. Томашевська М.О. Корпоративні акти в системі джерел права України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / М.О. Томашевська ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – 19 с.

8. Глузь Н.С. Корпорації та корпоративне право : поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н.С. Глузь ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 23 с.

9. Переверзев О.М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.04 / О.М. Переверзев; НАН України, Ін-т екон.-прав. досліджень. – Донецьк, 2004. – 20 с

10. Щербина О.В. Правове становище акціонерів за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.В. Щербина ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К. : 2000. – 14 с.

11. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие / Е.Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 2001. – 288 с.

12. Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання / О. Крупчан // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2 (37). – С. 71–79.

13. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О.М. Вінник ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 32 с.

14. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.

15. Борисова В. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права / В. Борисова // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2. – С. 105–116.

16. Корпоративне право України : підручник / [В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І.В. Спасибо-Фатеева та ін.] ; за заг. ред. В.В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с. – Бібліогр. : С. 372–374.

17. Алексеев С.С. Собственность в акционерном обществе / С.С. Алексеев // Цивилистическая практика. – 2003. – № 1. – С. 3–16.

18. Пахомова Н.Н. Цивилистическая теория корпоративных отношений: монография [Электронный ресурс] / Н.Н. Пахомова ; Федеральное агентство по образованию РФ ; Уральская государственная юридическая академия. – 2-е изд., перераб. и доп., науч. – Екатеринбург : Налоги и финансовое право, 2005. – 336 с. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/commlaw/1370/>

19. Козлова Н.В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учеб. пособие / Н.В. Козлова ; науч. ред. : Ем В.С. – М. : Статут, 2003. – 318 с.

20. Ломакин, Д.В. Корпоративные правоотношения как составная часть системы гражданско-правовых отношений: на примере хозяйственных обществ [Электронный ресурс] : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Д.В. Ломакин ; Московский государственный университет. – М., 2009. – 65 с. – Режим доступа: // <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1324317>

21. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. – М.: Юрайт Издательство ООО, 2009. – 679 с. – Серия : Актуальные проблемы теории и практики.

22. Мозолин В.П. О юридической природе внутрикорпоративных отношений / В.П. Мозолин // Государство и право. – 2008. – № 3. – С. 28–37.

23. Круглова Н.Ю. Хозяйственное право. Учебное пособие [2-е изд., испр. и доп.] / Н.Ю. Круглова. – М.: РДА, 2001. – 912 с.

24. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 49. – Ст. 682.

25. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України : Закон України від 27 квітня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://zakon1.rada.gov.ua>

26. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.

27. Батлер У.Э. Основные черты Российского открытого акционерного общества и американской корпорации / У.Э. Батлер // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 79–86.

28. Волнянский Д.А. Теоретические проблемы корпоративного права РФ [Электронный ресурс] : дис. канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 / Денис Анатольевич Волнянский ; Омский государственный

университет им. Ф.М. Достоевского. – Омск, 2006. – 101 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/642366/>

29. Андреев В. К. О проблемах совершенствования ГК РФ [Текст] / В. К. Андреев // Государство и право. – 2009. – № 3. – с. 45–52.

30. Дет. див.: Прилуцький Р.Б. Про критерії визначення галузі права у світі проблеми визнання господарського права самостійною галуззю права / Р.Б. Прилуцький // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 87–96.

31. Див.: Прилуцький Р.Б. Поняття джерел цивільного права України: потрібні нові підходи / Р.Б. Прилуцький // Право України. – 2008. – № 12. – С. 66–71 ; Прилуцький Р. Б. Джерела господарського права за чинним законодавством України / Р.Б. Прилуцький // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 409–419. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.ua/e-journals\FP\2010-2\10prbczu.pdf>

32. Див.: Спасибо-Фатеева І. Акціонерні угоди / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2009. – № 12. – С. 182–190.

33. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

34. Див.: Прилуцький Р.Б. Про визначення поняття «корпорація» у правових системах України та США / Р.Б. Прилуцький, В.С. Шатило // Юридична наука. – 2013. – № 2. – С. 55–61.

35. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин: Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 28 грудня 2007 р. № 04-5/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon1.rada.gov.ua>

36. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon1.rada.gov.ua>

О ПОНЯТИИ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА И ЕГО МЕСТЕ В СИСТЕМЕ ПРАВА УКРАИНЫ

Прилуцкий Р.Б.

Аннотация: В статье рассмотрены теоретические проблемы определения понятия корпоративного права, правовая природа и состав корпоративных отношений, все имеющиеся основные теории и подходы относительно этой проблемы, которые нашли отображение в правовой литературе Украины и России. Сделан вывод о возможности и целесообразности признания корпоративного права подотраслью хозяйственного права и развитие корпоративного законодательства на основе Хозяйственного кодекса Украины.

Ключевые слова: корпоративное право, корпоративные отношения, корпорация, хозяйственное общество, система права, отрасль права.

ABOUT CONCEPT OF THE CORPORATE LAW AND ITS PLACE IN SYSTEM OF THE RIGHT OF UKRAINE

Prylutskiy R.B.

Summary: In clause is analysed theoretical problems of definition of concept of the corporate law, a legal nature and structure of the corporate relations, all available basic theories and approaches concerning this problem, which have found display in the legal literature of Ukraine and Russia. The conclusion about an opportunity and expediency of a recognition of the corporate law anderbranch of the economic law and development of the corporate legislation is made on the basis of the Economic code of Ukraine.

Keywords: the corporate law, corporate relations, corporation, business associations, system of the law, branch of the law.